

ДО ПАЛЕОГЕОГРАФІЇ ПІВНІЧНОГО ПОДІЛЛЯ У ПАЛЕОЛІТІ

Вивчаючи палеолітичні пам'ятки Північного Поділля, можна помітити такі факти: 1) на території Північного Поділля відкрито цілу "палеолітичну провінцію" [10]; 2) чітко виділяються три ареали скупчення палеолітичних об'єктів: I - Тернопільський (у басейні р. Серет, в межах Тернопільського плато; II - Буглівський (у басейні р. Буглівка, на Авратинській височині (Хмельницьке плато)); III - Північного уступу Поділля (на території Кременецьких гір та прилеглої до них території); 3) всі палеолітичні пам'ятки розміщені на підвищених мисоподібних ділянках, які добре виділяються у рельєфі оточуючої території, поблизу рік чи джерел; 4) всі досліджувані пам'ятки приурочені до лесово-грунтових серій четвертинних відкладів.

Серед вивчених палеолітичних об'єктів слід відмітити такі стратифіковані комплекси: Пронятин, Великий Глибочок I (шари III, III-A, III-B), Ігровиця (шарII), Долішній Івачів I (шар III), Ванжулів I (шар III), Буглів У (шари I, II). Крім цього, тут знаходиться близько 20 пунктів з підйомними матеріалами.

У залежності від наявності стратиграфічних реперів, стану збереження культурного шару, об'єму польових досліджень і кількості археологічних предметів у колекціях, усі пам'ятки можна поділити на чотири типи:

- I - стратифіковані пам'ятки з великими колекціями розкопаних матеріалів;
- II - стратифіковані пам'ятки з поодинокими артефактами;
- III - пам'ятки з великою кількістю (більше 100одиниць) підйомних матеріалів;
- IV - пам'ятки з невеликими колекціями підйомних матеріалів.

Серед палеолітичних об'єктів виділяються багат шарові пам'ятки: Великий Глибочок I, Куличівка, Буглів V та двошарові: Івачів Долішній, Ігровиця та ін.

Досліджуючи геологічні розрізи пам'яток, я встановила певні закономірності розміщення культурних горизонтів: ашельські культурні шари в основному знаходились у горизонтах коршівського викопного ґрунтового комплексу; мустьєрські шари тяжіють до надгорохівських соліфлюкційних відкладів (крім шару III-B Великого Глибочка I, мустьєрські артефакти якого приурочені до підгоризонту надтернопільської соліфлюкції); пізньопалеолітичні культурні горизонти були виявлені у дубнівських викопних ґрунтах і безпосередньо над ними.

Враховуючи результати проведених комплексних досліджень, спираючись на результати термомінісцентного датування, можна вважати, що перші палеолітичні громади на Північному Поділлі з'явилися приблизно 215 тис. р. тому. Саме такий вік має коршівський викопний ґрунтовий комплекс, до якого приурочені культурні горизонти пізньоашельського віку, зокрема культурний горизонт III Великого Глибочка I [3].

Спираючись на приуроченість культурних шарів до певних горизонтів лесово-грунтових серій, можна зробити висновок, що заселення Північного Поділля відбувалось у кілька етапів: I – пізньоашельський, ; II -розвинутого мустьє (приблизно 155 тис. р. тому), III - фінальномустьєрський період (приблизно 85 тис. р. тому), IV – пізньопалеолітичний (приблизно 35 тис. р. тому). Найпотужнішою була третя поселенська хвиля, яка відбувалась у період середнього палеоліту. Адже найбільша кількість культурних шарів досліджуваних пам'яток саме цього віку [3,10] (рис.1).

У технічному відношенні всі вивчені індустрії періоду середнього палеоліту О.Ситник поділив на леваллуазькі і нелеваллуазькі, в типологічному - однобічні і двобічні. Майже всі леваллуазькі комплекси однобічні, нелеваллуазькі – двобічні.

На основі техніко-типологічного аналізу і систематизації кам'яних індустрій у середньому палеоліті Північного Поділля виділено дві археологічні культури: Житомирську і Молодовську [10].

Виходячи зі сказаного вище, можна зробити висновок, що палеоліт Північного Поділля слід розглядати як період, що охоплював геологічний відтинок плейстоцену від початку формування коршівського (кайдацького) викопного ґрунтового комплексу до дубнівського (вітачівського) викопного ґрунту і аж до голоцену. Отже, динаміку природних процесів слід розглядати в межах цього хронологічного відрізка.

В історії четвертинного періоду найяскравішими природними явищами були зледеніння. Основні зміни в природі були пов'язані з розвитком льодовикових покривів. Беручи до уваги дослідження багатьох вчених і власні дані, можна зробити висновок, що прямого зв'язку між ступенем похолодання і ступенем розвитку льодовика не спостерігається, швидше навпаки. Найбільше похолодання пов'язане з найменшим за площею валдайським зледенінням верхнього плейстоцену [2, 4, 5, 8]. Таким чином, у системі клімат – зледеніння зв'язок був однобоким, прямим. Клімат створював зледеніння [5]. Похолодання і континенталізація клімату у плейстоцені є лише частиною тривалого процесу, який продовжувався мільйони років. Слід зауважити, що на фоні загального похолодання природні процеси змінювались ритмічно. Але ці ритми не були регулярними в часі і рівними за інтенсивністю. Про це свідчить перешарування горизонтів лесів і викопних ґрунтів. Адже лесово-ґрунтові серії є відображенням зміни льодовикових умов міжльодовиковими.

Враховуючи результати комплексних досліджень, можна відстежити сновні зміни природних процесів палеоліту Північного Поділля.

Коршівський (кайдацький) викопний ґрунтовий комплекс формувался у період московсько-дніпровського міжльодовиків'я. Клімат в основному був подібним до сучасного, навіть теплішим. У рослинному покриві переважали широколистяно-соснові ліси. Наявність серед деревних порід ялини свідчить про достатню кількість вологи. Це доводять види малакофауни [9]. У складі трав'яної рослинності – злаково-різнотравні ценози [1, 6].

У фауні хребетних трапляються ще теплолюбиві види, наприклад кінь, благородний олень, але холодолюбиві тварини переважають [10].

Саме у цей час на території Північного Поділля почали селитись пізньоашельські громади (за ТЛ. датуванням культурного шару III Великого Глибочка I - приблизно 215 тис р. тому) [3]. Очевидно, їх сюди приваблювали теплий сприятливий клімат, зручні припідняті ділянки рельєфу та наявність великої кількості промислових тварин. Люди проживали у цих місцях до настання холодів, а потім переселялись у сприятливіші місця. Можливо, вони шукали пристановища у більш захищених місцях каньйону Дністра, де існували тепліші печери.

Після закінчення формування коршівського викопного ґрунтового комплексу знову почалось похолодання клімату, пов'язане з московським зледенінням. На території Північного Поділля це відзначилось проявом другого палеокріогенного етапу середнього плейстоцену – ярмолинецького [2], свідченням якого є соліфлюкційна пачка, розміщена вище гумусового горизонту коршівського викопного ґрунтового комплексу. Похолодання та аридизація клімату викликали зміни у рослинному покриві. Він почав розріджуватись. Домінували ландшафти холодного лісостепу. У складі лісових угруповань переважали породи бореального типу: сосна, вільха, береза. На відкритих ділянках росли полин і злакові [1]. На початкових стадіях похолодання прогресувала соліфлюкція і, очевидно, з'являлись соліфлюкційні мікроформи рельєфу (натічні соліфлюкційні тераси, опливини тощо). У зв'язку з посиленням похолодання посилюються процеси фізичного вивітрювання, які призводять до руйнування схилових відкладів, утворюється дрібнозем. Поступово нагромаджуються леси. Після цього, ймовірно, було недовготривале потепління, під час якого формувался тернопільський викопний ґрунт. Можливо, у цей час на території товтрових останців існували короткочасні мустьєрські поселення (за ТЛ датуванням приблизно 155 тис.р. тому) [10]. Очевидно, зростаюче похолодання клімату змусило людей залишити ці місця.

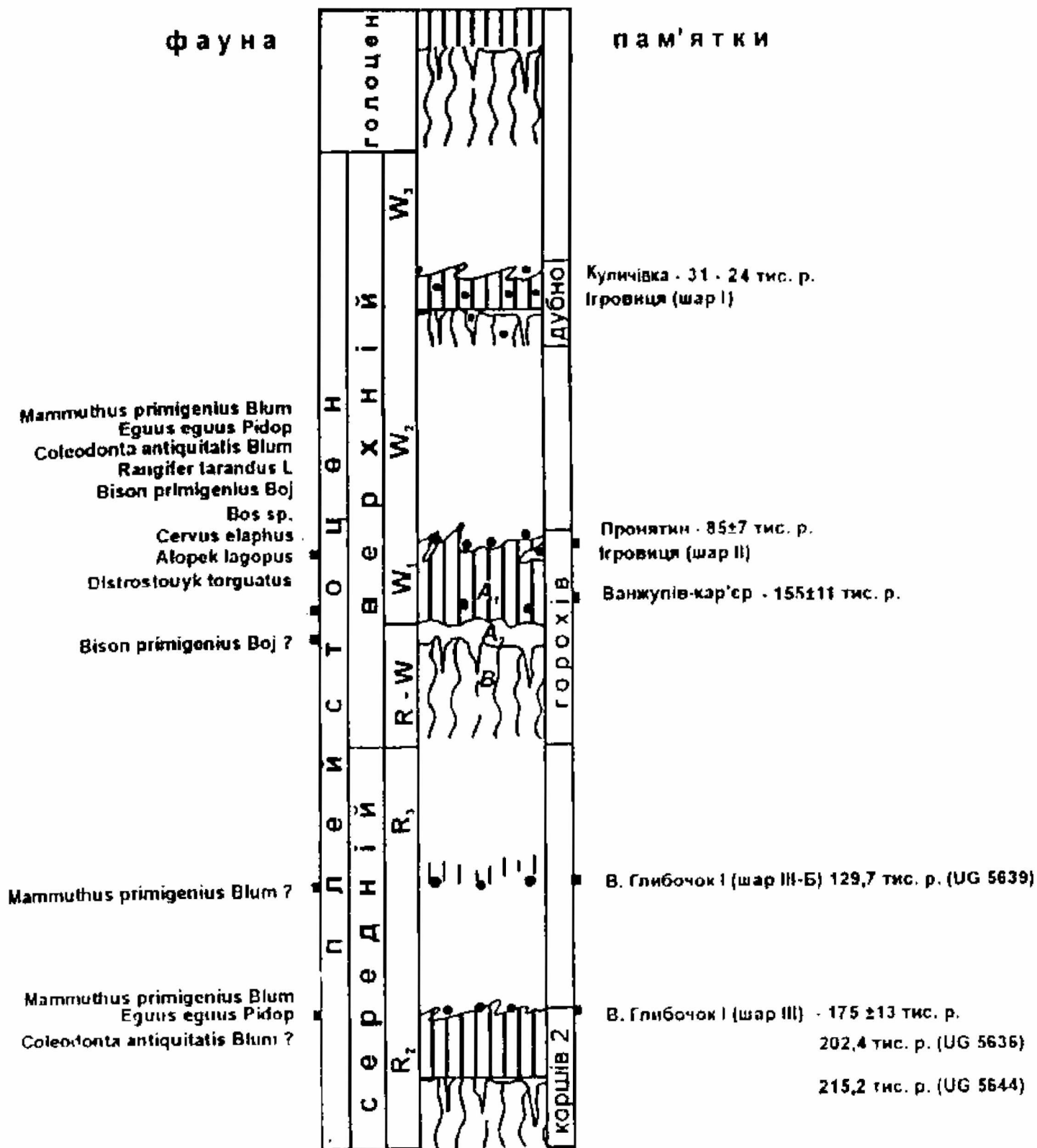

Рис. 1. Загальна схема кореляції плейстоценових відкладів і фауністичних решток на головних пам'ятках палеоліту Північного Поділля [3, із змінами]

Похолодання все зростало. Настав тернопільський палеокріогенний етап, який позначився у геологічних розрізах соліфлюкційними порушеннями і морозобійним розтріскуванням, після яких знову відбувалось нагромадження підгоризонту лесів. Саме у цей час територія Північного Поділля знаходилась у безпосередній близькості до межі зони поширення зледенінь. Це позначилось діяльністю ще одного палеокріогенного етапу – лановецького [2]. Фаза потепління перед ним була дуже короткочасною. Формувався останній підгоризонт верхнього горизонту середньоплейстоценових лесів. Рослинний покрив розріджується ще більше, ділянки холодного лісостепу захоплюють нові території.

Малакофауна цього періоду дуже “бідна”, представлена холодолюбивими мезофілами, ксерофілами, деякі лесові підгоризонти досліджуваних пам'яток за вмістом малакофауни зовсім стерильні і [7]. У фауні хребетних переважають арктичні види мамонтового викопного комплексу [10]. Ці дані переконливо свідчать, що у середньому плейстоцені на Північному Поділлі уже сформувалась перигляціальна зона.

У микулинський міжльодовиковий період настало потепління, яке позначилось формуванням ґрунту першої фази горохівського викопного ґрунтового комплексу. У відкладах I-ої його фази домінує пилок деревних рослин: сосни, берези, вільхи. У невеликих кількостях траплявся пилок широколистяних порід (дуб, граб, липа) [1]. Серед чагарникових видів поодинокі трапляються пилок верби і ліщини [6]. Клімат I-ої фази, можливо, був уже прохолоднішим ніж клімат коршівського ґрунотворення. Нижчою була і вологість. Про це свідчать зникнення у пилкових комплексах пилку ялини. Проте банатикова фауна молосків (види вологих і мезофільних лісів і лісостепів) вказує на те, що клімат цього часу був достатньо вологим для існування соснових лісів з незначними домішками широколистяних порід. Помітні ділянки ксеротичних ценозів. На це також, у свою чергу, вказує відсутність представників неморальної флори, які були властиві попередньому кліматичному оптимуму. Процес ґрунотворення був перерваний фазою “а” торчинського кріогенезу. Про це свідчать сліди давніх тріщинних утворень (дрібнополігональні тріщини та крупні псевдоморфози по полігонально-жильних льодах). Клімат II-ої фази ґрунотворення, зважаючи на результати споро-пилкового та малакофауністичного аналізів, був уже значно сухішим і, очевидно, поступово ставав суттєво прохолоднішим. Соснові ліси чергувались з степовими ділянками ксеротичного типу [6]. Структура рослинного покриву поєднувала лісові, степові і тундрові елементи. Вона відображала явище гіперзональності, властиве розвитку природи у плейстоцені [5, 9].

Фауна була представлена холодолюбивими видами арктичного поясу, серед них: мамонт, волохатий носоріг, лемінг копитний, песець та інші види [10].

Очевидно, саме у період горохівського ґрунотворення на території Північного Поділля почали селитись мустьєрські громади (за ТЛ датуванням для Пронятини – приблизно 85 тис р. тому) (рис. 1) [3].

З настанням валдайського зледеніння на Північне Поділля знову прийшло значне похолодання, яке проявилось діяльністю фази “б” торчинського палеокріогенного етапу. Його слідами є соліфлюкційні порушення та крупні клиновидні структури типу псевдоморфоз по полігонально-жильних льодах, які епігенетично розтинають горохівський викопний ґрунтовий комплекс та підстелюючі його породи.

Саме у надгорохівській соліфлюкції було виявлено сліди мустьєрських поселень усіх пам'яток території досліджень. Очевидно, у цей час люди все ще залишались тут, а коли похолодання стало зростати поступово залишали ці місця.

Клімат цього періоду був дуже холодним. Про це свідчить наявність великої кількості кріофільних молосків. Наявність гідрофільних видів малакофауни вказує на те, що сніг періодично танув, і у невеликих пониженнях рельєфу існували тимчасові водойми типу калюж [7]. Рослинний покрив був представлений чергуванням невеликих ділянок сильно розріджених лісів із сосни та берези і відкритих степових просторів. Переважаючими трав'яними видами були ксерофіти і галофіти. Серед чагарникових видів домінувала береза, траплялась вільха [1].

Період формування дубнівського (вітачівського) ґрунту пов'язаний з потеплінням під час валдайського зледеніння. Під час формування початкових і заключних його фаз клімат був не дуже теплим. На це вказує склад рослинного покриву, провідну роль у якому займали степові і тундрово-степові ділянки. Короткочасне відновлення лісової рослинності спостерігалось лише під час кліматичного оптимуму, у середній фазі ґрунотворення. У рослинному спектрі з'являється пилок ялини, що у свою чергу, вказує на значну кількість

вологи [1]. Малакофауна цього комплексу представлена луково-степовими та луковими угрупованнями [7, 9].

У фауні хребетних далі домінують холодолюбиві види. До них навіть додалися нові, наприклад вівцебик. Теплолюбиві види представлені мешканцями печер. Це печерна гієна та печерний лев [10].

Саме у цей час на терени Північного Поділля повернулись давні поселенці. Археологічні знахідки цього часу датуються пізнім палеолітом (за ТЛ датуванням приблизно 31-24 тис. р. тому).

Література:

1. Безусько Л.Г. История растительности Малого Полесья в четвертичное время по данным споро-пыльцевых исследований: Автореф. дис. канд. биол. наук: Киевский И-т бот. АН УССР.-К., 1989. – С 5 – 16.
2. Богуцкий А.Б. Основные палеокриогенные этапы плейстоцена юго-запада Восточно-Европейской платформы // Четвертичный период: методы исследования, стратиграфия и экология. VII Всесоюзное совещание. Тезисы.-Т.1. – Таллинн, 1990 – С. 65–66.
3. Богуцкий А., Ланчонт М., Мадейська Т., Ситник О. Геологічний вік середнього палеоліту західної частини України // *Badania geograficzne w poznawaniu srodowiska.* – Lublin , 2004 – st. 135 – 139.
4. Бутаков Г.П. Плейстоценовые перигляциальные явления в центре востока Русской равнины // Геоморфология и палеогеография. – Л., 1975. – С. 88–101.
5. Величко А.А. Природный процес в плейстоцене. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
6. Гричук В.П. Растительный покров перигляциальной области // Лесс, перигляциал, палеолит на территории Средней и Восточной Европы.– М.: Изд-во АН СССР, 1969.– С. 43–59.
7. Дмитрук Р. Я. Фауна моллюсків плейстоценових лесів Передкарпаття і західного Волино-Поділля // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки. Матеріали міжнародної конференції до 120-річчя географії у Львівському університеті (24–26 вересня 2003 року). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. – С. 210–212.
8. Иванова И.К. Палеогеография и палеоэкология среды обитания людей каменного века на Среднем Днестре. Стоянка Молодово V // Многослойная палеолитическая стоянка Молодово V. Люди каменного века и окружающая среда. К VII Конгрессу ИНКВА. – М.: Наука, 1987. – С. 94–123.
9. Куница Н. А. Стратиграфия и малакофауна плейстоцена Украины: учеб. пособие. – Черновцы, 1974.- 82 с.
10. Ситник О. С. Середній палеоліт Поділля . – Львів, 2000. – 370 с.

Summary:

TO PALEOGEOGRAPHY NORTHERN PODOLIA IN PALEOLITH.

In territory Northern Podolia the whole is open “a paleolithic province”. All investigated monuments are fixed in loesses -soils series of anthropogenous adjournment.

The paleolith Northern Podolia should be considered as the period which occupies a geological interval of time from the beginning of formation Korshev's (Kaidak's) a mineral soil complex up to Dubno's (Vitachiv's) mineral soil and further to Holocene. Means, dynamics of natural processes should be traced within the framework of this chronological piece.

On a background of the general cold snap natural processes varied rhythmically. But these rhythms were not regular in time and differed the duration, and also intensity. Alternations of horizons of losses and minerals testify to it soils. Taking into account results of complex researches, it is possible to track the basic changes of an environment of a paleolith Northern Podolia.